

פרשת עקב ברכת המזון

בפרשתנו מופיע תיאור מפורט של שבחה של ארץ ישראל: הנופים המיוחדים, שבעת המינים והחקלאות המשגשגת. בעקבות ברכת ה' המיוחדת, אנו מחויבים לברך את ה' על ארץ ישראל:

”כִּי ה' אֱ-לֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מַיִם עֵינֹת וְתֵהוֹמוֹת יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר: אֶרֶץ חֹטֵה וְשֹׁעֵרָה וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וּדְבַשׁ: אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנֹת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תִחָסֵר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִנְיָהּ בְּרוּל וּמְהֵרָיָהּ תִּחְצַב נְהַשְׁתָּ: וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַּתְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ עַל הָאֶרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ” (דברים ח', 1-2)

יש לשים לב שהמונח הייחודי ”בְּמִסְכָּנֹת” דומה מאוד בצליל לנאמר בתחילת ספר שמות - ”...וַיָּבֹאוּ עַרְבֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת פְּתֵם וְאֶת דַּעְמִיִּס” (שמות א', 17). דברי התורה כאן: ”אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְכָּנֹת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם”, מדגישים לנו שאכילת הלחם בארץ ישראל שונה לחלוטין מאכילת הלחם במצרים. אף שבתארים את מצבם במצרים אומרים בני ישראל ”...בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סֵד הַבְּשׂוֹר בְּאֶבְלָנוּ לֶחֶם לְשַׁבְעִי” (שמות ט"ז, 1), לחם זה הגיע אליהם בעקבות עבודת הפרך בה הם עבדו. בארץ ישראל, לעומת זאת, האכילה מותנית בקיום מצוותיו של הקב"ה.

בתחילת העניין נאמר גם שאכילת הלחם בארץ ישראל שונה מהאכילה בתקופת הנדודים של בני ישראל במדבר:

”וַיַּעֲנֶךָ וַיִּרְעַבְךָ וַיֵּאָכְלְךָ אֶת הַפֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּ אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדַעְךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם” (דברים ח', 3)

העניין כולו פותח ב”וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הֲלִיבְךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה בְּמִדְבָר...” (פסוק 4), ומסתיים ב”וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתָּו לָךְ כַּח לַעֲשׂוֹת הָיִל לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם בַּיּוֹם הַזֶּה” (פסוק 10). זכירת הדרך, דהיינו התבוננות היסטורית בעברנו, תביא אותנו להכיר את יד ה'.

הפסוק ”וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכַּתְתָּ...” הוא המקור לברכת המזון. ברכת המזון מורכבת מארבע ברכות שונות, שהתחברו בתקופות שונות של תולדות עם ישראל, כפי שמפורש בדברי התלמוד הבאים:

"אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת 'הזן' בשעה שירד להם מן; יהושע תקן להם ברכת הארץ כיוון שנכנסו לארץ; דוד ושלמה תקנו 'בונה ירושלים': דוד תקן 'על ישראל עמך ועל ירושלים עירך', ושלמה תקן 'על הבית הגדול והקדוש'; 'הטוב והמטיב' ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר, דאמר רב מהנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה 'הטוב והמטיב'. 'הטוב' - שלא הסריחו, 'והמטיב' - שניתנו לקבורה." (ברכות מח ע"ב)

לאור ניתוח היסטורי זה הסביר רבי יהודה ליווא אופנהיים¹ את השינויים מלשון נוכח ללשון נסתר בברכות השונות של ברכת המזון. על פי דבריו, הברכות הראשונה והרביעית מתייחסות לקדוש ברוך הוא בגוף נסתר ("הזן את העולם כולו... הוא נותן להם... הוא הטיב הוא מטיב הוא ייטיב לנו..."), כי הן חוברו עוד לפני שהתרגלו בני ישראל לנוכחות השכינה בקרבם או לאחר החורבן, כשפסקה נוכחות השכינה המתמדת. הברכות השנייה והשלישית, לעומת זאת, פונות לקדוש ברוך הוא באופן ישיר בגוף נוכח ("גודה לך... אנהנו מודים לך... רהם ה' א-לוהינו..."), כיוון שהן חוברו בארץ ישראל על ידי יהושע, דוד ושלמה, כשהנוכחות הא-לוהית הייתה ברורה לכול.

לפי דברי רב נחמן, ברכת המזון היא מעין יומן של תולדות עם ישראל. הברכות מתעדות את התקופות השונות - מהמדבר, דרך ארץ ישראל והמקדש ועד החורבן והרוגי ביתר. עצם הברכה מבטא את הכרתו של האדם שאכילתו אינה רק אכילה פרטית, אלא גם

מעין אכילה משולחנן של ה', כדברי הכתוב: "לְמַעַן הוֹדִיעַךָ בִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִהְיֶה הָאָדָם בִּי עַל כֹּל מוֹצֵא בִי ה' יִהְיֶה הָאָדָם". אך חז"ל בונים כאן קומה נוספת. הם מלמדים אותנו שאף שאכילת המזון נעשית על ידי כל אדם בנפרד, יש לה משמעות לאומית. ההכרה בכך שה' הוא

1. דבריו מובאים ב"עיון תפילה" של סידור אוצר התפילות: "ותירץ רבי יהודה ליווא אופנהיים בספרו **מטה יהודה** על פי דברי רבותינו (יומא נד ע"א): משל לכלה. כל זמן שלא נכנסה לבית חמיה, היא צנועה מבעלה. כיוון שבאת לבית חמיה, אינה צנועה מבעלה. וכשנתגרשה הורה לצניעותה. פירש"י: אף ישראל, במדבר עדיין לא היו גסין בשכינה, וכשנכנסו לארץ היו גסין בשכינה, וכשנתגרשו חזרו לתהלת שאין גסין זה בזה. עיי"ש. ולכן בברכת 'הזן', שתקנה משה במדבר, נאמרה בלשון נסתר, לפי שלא היו ישראל גסין עדיין בשכינה ולא העיזו פניהם לדבר בלשון נוכח. וכשנכנסו לארץ תקנו יהושע ודוד ושלמה לדבר לפני הקב"ה בלשון נכח. ואחר חרבן הבית השני, שנתגרשו, חזרו לדבר בלשון נסתר. ונשאר הסגנון הכללי של הברכות אלה כמו שנתקנו בתהלתן".

שנותן לנו את האוכל היא האמונה בבריאה, המסמלת את יד ה' בטבע. האמונה שה' נותן לנו אוכל ודואג לנו לא רק כיחידים, אלא גם כעם שיש לו ייעוד קיבוצי היא זיכרון גם ליציאת מצרים, המסמלת את פעולתו המיוחדת של הקב"ה מעבר לטבע - בהיסטוריה.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק הסביר בעולת ראייה את המשמעות המוסרית והרעיונית של התקופות ההיסטוריות בברכת המזון:

ברכת "הזן" מציינת את הקיום החומרי של כל פרט, כשם שבימי משה רבנו זכו בני ישראל לאכול כל יום את המן ולשרוד במדבר.

ברכת הארץ והמזון מציינת את "העסק והטפול של הקיום הכללי הגופני".

לאחר העיסוק בחומר של הפרט והכלל, דוד ושלמה עסקו בבניין ירושלים והמקדש על מנת "לכונן הצורה הרוחנית הכללית לכלל האומה ומרובה... היינו ההשתדלות הרוחנית עבור ישראל עצמם במה שכל ישראל יתאגדו ע"י ירושלים לעם אחד בצורתם הרוחנית, ובוה נשלמה המטרה הרוחנית הלאומית הפרטית".

שלוש הברכות הן עיקר ברכת המזון, ולכן גם מסיימים את הברכה השלישית באמירת "אמן".

לכאורה הוספת ברכת "הטוב והמטיב", על תחילת החורבן, נפילת ביתר וקבורת הגופות, אינה מתאימה כלל וכלל לברכת המזון היומיומית. הרב קוק מסביר את העניין בטוב טעם, באופן המשקף את משנתו המדינית וחזונו על גאולת ישראל ותעודתו בדורנו:

"אמנם אל יפול לבבו ממראה עיניו מנפילת הגלות, באין הכרה לרוח החיים הנשגב הנתון בכלל העם הנפלא... על כן תקנו ביבנה 'הטוב והמטיב' כנגד הרוגי ביתר, שהיו סימן לדורות, כי על ידי נפילת ביתר נגדעה קרן ישראל לשעתה, והנה נשמרה צורת ההרוגים, עד שלא די שלא הרקיבו לאבד צורתם, אלא שגם לא הסריחו, להיות לאות שגם אם הננו השובים כנטולי כח החיים, מחרב האויב שהרע בקודש, שמור בנו כח חיים נפלא לשמור צורתנו העצמית, וממילא אנו בטוחים על התעודה היותר רוממה, שהיא תעודת הכלל, שאם רחוקה היא מאד - בוא תבוא בזמנה, וזאת היא דוגמת הקבורה, המורה על שמירת ישני עפר עד עת קץ שישובו לתחיה, וכן תשוב כל הגדולה היותר נשגבה אל עמנו באחרית הימים."